

KEMAL TAHİR VE ATÜT: MARXİST ORYANTALİZMİN SONU*

Alican ÇİNAR*

ÖZET: Bu çalışma, Kemal Tahir'in Türkiye'nin sol entelektüel düşünce tarihinde oldukça özel bir yere sahip olduğu argümanını temellendirmek adına Marx'ın Doğu toplumlarının yapısını açıklamak için geliştirdiği Asya Tipi Üretim Tarzı teorisine ilişkin eleştirilerini konu almaktadır. Günümüzde, Asya Tipi Üretim Tarzı teorisine ilişkin birtakım temel varsayımların oryantalist bir bakış açısının ürünü olduğu görüşü bizzat Batılı ve Marxist akademisyenler tarafından da kabul edilmektedir. Bu nedenle Kemal Tahir'in Osmanlı-Türk toplum yapısı özelinde Asya Tipi Üretim Tarzı teorisine ilişkin eleştirileri Marxist oryantalizmin uluslararası bağlamda öncü bir eleştirisi olması bakımından fazlasıyla önemlidir. Bu yönüyle sosyalist bir entelektüel olarak Kemal Tahir'in düşünceleri sadece Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel gerçeklerinin yeniden düşünülmesi için süregelen bir çağrı değil, aynı zamanda Türkiye'ye özgü Marxist dogmatizmin ender eleştirilerinden biridir.

Anahtar Kelimeler: Kemal Tahir, Asya Tipi Üretim Tarzı, Marxizm, Oryantalizm.

Kemal Tahir and Asiatic Mode of Production Theory: the end of Marxist Orientalism

ABSTRACT: This study focuses on Kemal Tahir's criticisms of the Asiatic Mode of Production theory developed by Marx to explain the structure of Eastern societies, in order to show that Kemal Tahir has a very special place in the history of left intellectual thought in Turkey. Nowadays, the view that some basic assumptions regarding the Asian Mode of Production theory are the product of an orientalist perspective is also accepted by Western and Marxist scholars. For this reason, Kemal Tahir's criticisms of the Asian Type of Production theory, in particular of the Ottoman-Turkish social structure, are very important in terms of being a pioneer criticism of Marxist orientalism in the international context. In this respect, as a socialist intellectual, Kemal Tahir's thoughts are not only an ongoing call for a rethinking of the historical realities of Ottoman-Turkish society, but also one of the rare criticisms of Marxist dogmatism peculiar to Turkey.

Keywords: Kemal Tahir, Asiatic Mode of Production, Marxism, Orientalism.

* Bu makale, "Kemal Tahir ve Kemalizm: Resmi İdeoloji ve Edebiyat" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

* Doktora Öğrencisi, İstanbul Medeniyet Üniversitesi, alicn.cnr@gmail.com, 0000-0003-4817-6251.

Giriş

Merhum Prof. Dr. Hüsamettin Arslan bir metninde sanatsal üslubuyla “Türkiye'nin ‘sol’u, neden Osmanlı’ya küfrettiğinde ‘politik orgazma’ ulaşıyor” diye soruyor ve ekliyordu: “Kemal Tahir hariç, Attila İlhan dahil.”¹ Kemal Tahir’i ve düşüncelerini önemseyen istisnai perspektifler bir kenara ayrılıp, halihazırda Türkiye’de sol ortodoksiye ilişkin bu değerlendirmeyi yanlışlamanın oldukça zor olduğu düşünülecek olursa, sorulması gereken bir diğer soru da şu olmalıdır: Kemal Tahir neden Türkiye solunun apayrı bir yerinde ve yukarıdaki sorunun muhtemel muhatapları haricindedir?

Kemal Tahir’in entelektüel düşüncelerinin, hem düşünce tarihimizde oldukça özel ve özgün bir yer tutmasını hem de günümüz için hala anlamlı ve aydınlatıcı niteliklere sahip olmasını sağlayan en belirleyici niteliği, geçmişin ve içinde yaşanan dünyanın gerçeklerini anlama noktasında benimsenen yöntemlerin, yaklaşımların, bakış açılarının, doktrinlerin ya da ideolojilerin; kısaca düşüncenin bizzat kendisi üzerine düşünme şiarıdır. Nitekim bu yönüyle sosyalist bir entelektüel olarak Kemal Tahir bu anlayış doğrultusunda Türkiye’nin uzak ya da yakın tarihinin toplumsal ve siyasi gerçeklerine ilişkin çağının ve çağdaşlarının ortodoks ya da “resmi” solunun gelinen noktada pek çok yönüyle sınırlı ve hatalı olduğu kabul edilmiş olan varsayımlarının dışında ve ötesinde tespitler ve değerlendirmeler yapmıştır.

Pek çok yönüyle olguları teorilere uydurma faaliyetinin de tarihi olarak okunabilecek olan Türkiye’nin sol düşünce tarihi ve bu tarihin ürettiği sayısız basma kalıp düşünceler içerisinde, Kemal Tahir’in sanatçı ve entelektüel kişiliği ile düşüncelerinin ayırıcı niteliklere sahip oluşunun en okunaklı resimlerinden birini görebilmek adına dönemde büyük bir hararetle yürütülmüş olan toplum yapısı tartışmaları dahilinde aldığı pozisyona ve bu doğrultuda ortaya koyduğu düşünce ve eleştirilere bakılabilir. Bu bağlamda Kemal Tahir Türk toplum yapısının 1960’lı yıllarda sosyalistler arasında son derece yaygın kabul görmüş olan feodalizm ya da feodal, yarı feodal, sömürge, yarı sömürge, az gelişmiş vb. kavramlarla açıklanamayacağını düşünmüştür. Bu hususta yoğun bir araştırma faaliyetinin neticesinde aynı yıllarda azınlıkta bir grup akademisyen tarafından temsil edilen Marx’ın Doğu toplumların yapısını açıklamak üzere sistemleştirdiği ATÜT (Asya Tipi Üretim Tarzı) teorisini tartışma gündemine sokmuştur. Kemal Tahir, Türk toplum yapısını feodal olarak anlama ve açıklama çabalarının yaygınlığına karşı, yine Marx ve Engels’ten hareketle farklı ve toplum gerçeklerine daha uyumlu olduğunu düşündüğü bu teoriye ilk etapta büyük bir ilgi duymasına rağmen süreç içerisinde Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel gerçekleriyle uyuşmayan varsayımlar barındırdığını tespit etmiş ve böylelikle söz konusu teorisinin eleştirisine de girişmiştir.

Kemal Tahir’in ATÜT teorisine bakışındaki bu tavır değişikliğinin önemi bugün bile yeteri oranda anlaşılmamıştır. ATÜT teorisi Kemal Tahir düşüncesinde Osmanlı-Türk toplum yapısının ortodoks Marxizme özgü feodalizm kavramı ya da bu kavramın çeşitli varyantları ile açıklanamayacağı görüşünü sistemleştirmesinde önemli bir dayanak işlevi görmüştür. Ayrıca, ATÜT teorisi 1960’lı yıllarda marjinal bir entelektüel kesimin temsilciliğini yaptığı bir yaklaşım olması bakımından Kemal Tahir’in ayrıksı konumunun görülmesini de sağlamaktadır. Ancak, Edward Said’in paradigmatik eseri *Oryantalizm*, yayınlanmasını takip eden süreçte hem klasik Marxizmin hem de ATÜT teorisinin oryantalist varsayımlar içerdiğinin görülmesini sağlamış ve bu husus günümüzde genel geçerlik kazanmıştır. ATÜT teorisinin Türkiye’de bilinir hale gelmesinin ardından bu teorisinin, adı bilinçli şekilde oryantalist olarak konulmasa bile, bu bağlamda eleştirisini yapmış olan tek isim

¹Hüsamettin Arslan, “‘Cumhuriyet’ mu ‘Cumhursuz’ cumhuriyet mi?”, *Yenisöz*, Erişim Tarihi: 6 Haziran, 2023. <https://www.yenisoz.com.tr/yazarlar/cumhuriyet-mu-cumhursuz-cumhuriyet-mi/>

Kemal Tahir'dir. Bu açıdan Kemal Tahir, ATÜT teorisi ile ilgilenmiş olması bakımından sosyalist entelektüeller arasında marjinal bir pozisyonda yer almakla birlikte, bundan daha da dikkat çekici şekilde ATÜT ile ilgilenen entelektüeller arasında da ayrıksı bir konumda bulunmaktadır. Kemal Tahir'in ATÜT teorisine ilişkin tahlilleri bu teorinin varsayımları hususunda farkındalık uyandırmasının yanı sıra uzak ve yakın tarihimizin de bu tahlil süreci içerisinde anlaşılmasına katkı sunan bir nitelik taşır. Zira, Kemal Tahir ATÜT teorisine ilişkin değerlendirmelerinde açıkça görüldüğü üzere ele aldığı her konuya adeta bir tarihçi ciddiyetiyle yaklaşmıştır.

Bu açıdan ilk kısmı Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinin ayırıcı niteliklerine ayrılan bu çalışmanın öncelikle Kemal Tahir'in tarihe ve tarih çalışmalarına verdiği büyük önemin ve tarihe bakışının günümüz entelektüel değerlerini taşıyor oluşunun altı çizilmiştir. Bu bağlamda vurgulanan bir başka husus da Kemal Tahir'in disiplinlerarası bir perspektife sahip oluşudur. Bu perspektifin belirleyici etkisi belki de en çok Kemal Tahir'in toplum yapısına ilişkin aykırı görüşlerinde belirgin hale gelir. Nitekim Kemal Tahir'in toplum yapısına ilişkin düşünceleri ortodoks Marxizmin sınırlarını da aşmaktadır. Bu bağlamda üzerinde önemle durulmaya değer bir diğer husus Kemal Tahir'in yalnızca toplumun feodal, azgelişmiş, geri kalmış vb. kavramlarla değerlendirilmesinin karşısında değil, aynı zamanda bu değerlendirmelerden hareketle amaçlanan sosyalist düzene ilişkin iktidar stratejilerinin ve bizzat müstakbel sosyalist düzenin anti-demokratik bir niteliğe sahip olması gerektiği düşüncesinin de karşısında olmasıdır. Kemal Tahir toplumun demokratik bir sistemle yönetilmesi gerektiğini düşünmüş ve Türkiye'de hiç kimsenin demokrasi dışında bir düzen kurmaya hakkı olmadığını belirtmiştir. Bu kısımda son olarak Kemal Tahir'in büyük değişimler ihtiva eden düşünsel serencamının ve entelektüel mirasının muhtevasının Kemal Tahir'in düşüncelerinin tutarlı şekilde ele alınabilmesi için araştırmacılar açısından göz önünde bulundurulması zorunlu olan birtakım gereklilikler taşıdığı vurgulanmıştır. Çalışmanın ikinci kısmında, öncelikle ATÜT teorisinin içeriğine, daha sonra Kemal Tahir düşüncesinde ATÜT teorisinin yerine değinilerek Osmanlı-Türk toplumu özelinde söz konusu teorinin Doğu toplumlarına ilişkin "Doğu despotizmi", "talan sistemi", "durgun toplum", "genel kölelik" gibi temel varsayımlarının eleştirilerine yer verilmiştir. Bu kısımda üzerinde ısrarla vurgulanmak istenen, Kemal Tahir'in ATÜT teorisi çerçevesinde toplumumuzun uzak ya da yakın tarihinden hareketle eleştirdiği ve reddettiği varsayımların günümüzde bizzat Batılı ve/veya Marxist yazarlarca da "oryantalist" ve dolayısıyla "özeleştirir" gerektiren unsurlar olarak yorumlanıyor olmasıdır.

Bu çalışma, parçası olduğu toplumun tarihine karşı hoyrat ve umursamaz, içinde yaşadığı topluma karşı oryantalist ve jakoben ve Marxizme, Kemal Tahir'in deyişiyle, "kölece" bağlılık duymadan da aydın ya da entelektüel olunabileceğine dair bir his uyandırabilirse amacına ulaşmış olacaktır. Zira sanatı ve düşüncesiyle bu imkânın abidevi örneklerinden biri Kemal Tahir'dir.

Entelektüel Kişiliğinin Ayırıcı Nitelikleriyle Kemal Tahir

Bütünlüklü bir Kemal Tahir düşüncesinden bahsetmek ya da belirli bir konuda Kemal Tahir'in düşüncelerini ele alabilmek için Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinin temel nitelikleri üzerinde durmak zaruridir. Bu zaruretin sebeplerinden ilki, halihazırda neredeyse genel geçer bir hal almış bir takım entelektüel değerlerin ya da kabullerin günümüzün yarım asır evvelinde Kemal Tahir düşüncesinde mevcut ve meknuz olduğunun altını ısrarla çizerek Kemal Tahir'e ait düşünce ve eserlerin bizzat bugün için taşıdığı önemi bir kez daha vurgulamaktır. Bu açıdan Kemal Tahir'in entelektüel portresi yalnızca sağlığındaki düşünsel kontekst içinde değil, günümüzde dahi onu ayırıcı kılan nitelikleri haizdir. Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinin hususiyetleri üzerinde durulması zaruretinin bir diğer sebebi de düşüncelerinin sağlıklı şekilde ele alınabilmesi için Kemal Tahir'in son derece keskin kopuşlar

ve kırılmalar ihtiva eden düşünsel serencamını göz ardı etmemektir. Bu husus, entelektüel mirasının vefatının ardından derlenip yayınlanan parçalarının muhtevası göz önüne alındığında tutarlı bir Kemal Tahir resmi için kat be kat artan kritik bir öneme sahiptir.

Bu bölümde öncelikle, ayrı bir başlık altında değerlendirilmeye değer yönleriyle Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinin ayrırcı özelliklerine yer verilecek ve müteakiben entelektüel mirasının muhtevası dolayısıyla düşüncelerini konu ederken göz önünde bulundurulması gereken kimi hususlara değinilecektir.

Yapı Taşı: Yerel ve Kültürel Boyutlarıyla Tarih

Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinin belki de en mümeyyiz vasfı tarih ile çağdaş entelektüel ve sanatçılardan çok daha derinlikli ve çok yönlü bir şekilde ilgilenmesi; tarih çalışmalarıyla son derece büyük bir ciddiyetle alakadar olmasıdır. Kemal Tahir'i yaşadığı dönemin siyasi ve entelektüel ortamının genel kanaatleri ve eğilimlerinin dışında tutan ve düşüncelerini günümüzde de dikkate değer kılan özelliklerden birisi tam da tarihi ona ait realiteleri görmezden gelmeme cesareti ve erdemini gösterecek şekilde düşüncelerinin yapı taşı haline getirmesidir.

Bu açıdan yalnızca *Notlar* külliyyatının irdelenmesi bile Kemal Tahir'in tarih okumalarının derinliği ve kapsamının kelimenin tam anlamıyla çarpıcı niteliğinin görülmesi için yeterli olabilir. Nitekim onun bu özelliği bir yazar tarafından da "1960'lı yılların başında, ancak idealist ve profesyonel bir tarihçinin gösterebileceği bir gayret"² şeklinde nitelenmiştir. Bu haklı değerlendirmenin itirazı mucip tarafı Kemal Tahir'in tarih okumalarına dair yoğun gayretini 1960'lı yılların başı itibarıyla başlatmasıdır. Halbuki *Notlar*'ın titiz bir tahlili Kemal Tahir'in tarihle olan bitmeyecek ilişkisini mahkûmiyet yıllarına kadar geriye götürmenin mümkün olduğunu gösterecektir. Örneğin, mahkûmiyet hayatı Nevşehir'de sürerken, daha sonra eşi olacak olan Semiha Hanım tarafından maddi sebeplerden dolayı tedarik edilemeyip kendisine ulaştırılmadığı anlaşılan *Naima Tarihi* hakkında, 1949 tarihli bir mektubunda Semiha Hanım'a şöyle yazmıştır: "Sakin canım sıkılır diye üzülme... *Naima Tarihi* (50) lira eder sevgilim. Hatta param olsa (100) lira da eder. Yalnız benim işimi tek başına bu tarih göremez. Esasına bakarsan, bütün Osmanlı tarihleri, Solakzade, Peçevi, Naima, Hammer, Cevdet Paşa, Kamil Paşa, Namık Kemal, Ahmet Rasim, Ahmet Refik tarihleri lazım. Bir tarihi roman yazmak için ayrıca hazine evrakı gözden geçirmek, müzelerde tetkikat yapmak icap ediyor."³

Kemal Tahir'in tarihe bakışındaki kapsam ve derinliği gözler önüne seren bu satırlara ilaveten, Selahattin Hilav da (oldukça önemli bilgiler içermesine rağmen Kemal Tahir literatürü açısından fazlasıyla ihmal edilmiş olan) "Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak" adlı metninde, Kemal Tahir'e dair 1960'lı yıllar itibarıyla "gözlemleri ve sezgileriyle geçmiş hakkındaki bilgileri arasındaki uyumsuzluğu çözmeye girişmiştir artık"⁴ demektedir. Hilav, ayrıca kendi kişisel tanıklıkları ile Kemal Tahir'in Osmanlı tarihi söz konusu olduğunda başta Fuat Köprülü olmak üzere Ömer Lütfü Barkan, Mustafa Akdağ, Halil İncalcık ve İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın eserlerini ve ayrıca *Netayic'ül - Vukuat* ya da *Cevdet Paşa Tarihi* vb. kitapları sıkça okuduğunu; bunlar haricinde Nizam'ül Mülk'ün *Siyasetname*'si ya da *Kabusname* gibi Doğu kültürüne ait siyasetnameler üzerinde durduğunu aktarır. Ancak Hilav'a göre bütün bu eserlere yönelişinde "yol gösterici" ve "iletken" rol oynayan ise Fuat Köprülü'nün 1931 tarihinde *Türk Hukuk ve İktisat Tarihi Mecmuası*'nda yayınlanan "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" adlı incelemesidir. Hilav'ın Kemal Tahir'in tarih okumalarına ilişkin aktardıkları büyük oranda *Notlar* külliyyatı üzerinden

² Seçkin Sevim, "Kemal Tahir ve Türk Solu" *Biyografiya 4: Kemal Tahir*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004, s.25.

³ Kemal Tahir, *Notlar 15: Mektuplar*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993, s. 285.

⁴ Selahattin Hilav, "Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak", *Türkiye Defteri*, 9, 1974, s.9.

de teşhis edilebilir niteliktedir. Örneğin Kemal Tahir'in notlarına bakıldığında, Mustafa Akdağ'ın *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi ve Celali İsyamları* gibi, alıntıda zikredilen tarihçilerin araştırmalarının ve eserlerinin tahlili ile meşgul olduğu görülür. Hilav, alıntıda zikredilenler dışında Kemal Tahir'in, yine Köprülü'nün, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu* isimli eserini de dikkatle incelediğini; "Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları" isimli incelemesinin yerinin ayrıca belirtilmesi gerektiğini söyler. Hilav'dan aktarılması gereken bir başka ayrıntı, Kemal Tahir'in, Marx ve Engels ekseninde Doğu toplumları ve dolayısıyla Osmanlılık ile ilgili araştırmaları sırasında karşısına çıkan iki eserdir. Bunlardan biri, Karl A. Wittfogel'in Fransızcaya çevrilen *Oriental Despotism: A comparative Study of Total Power*, diğeri Mısırlı düşünür Abdül Malek'in *Égypte, Société Militaire* adlı eseridir. Üstelik, Kemal Tahir'in, Abdül Malek'e ait, (sosyalist bir devrim tecrübesi yaşaması dolayısıyla dönemin entelektüellerinin de gündeminde yer alan) Mısır ile alakalı bu çalışmayla çağdaşlarından tamamen farklı şekilde ilgilendiği de belirtilmelidir. Bu hususta Kayalı "diğerleri Orta-Doğu'daki somut uygulamaların peşinde iken o, farklılığın izah tarzını formüle etmeye çalışmıştır"⁵ demektedir. Netice itibarıyla araştırmaları sayesinde Marx'ın Doğu toplumlarının yapısını açıklamaya giriştiği ATÜT teorisi gibi, dönemin toplum yapısı tartışmalarının gündeminde önemlice yer tutmuş olan bu çalışmalara da dikkat çeken ilk kişi Kemal Tahir olmuştur. Öte yandan Kemal Tahir'in tarih okumaları Osmanlı üzerinde yoğunlaşmakla birlikte, onunla sınırlı da değildir. Okumalar, Bizans'a, hatta -sınırlı da olsa- Anadolu'da kurulmuş Eti, Frig, Urartu ya da eski Mezopotamya uygarlıklarına kadar geriye gider. Ayrıca zikredilen yerli tarihçilerin yanı sıra, Wittek, Toynbee, Gibbons gibi yabancı tarihçiler de Kemal Tahir'in notlarında sıkça geçen isimlerdendir. Kemal Tahir'in tarihe olan ilgisinin yalnızca uzak tarihi değil yakın tarihi de kapsadığı ve yakın tarihi de aynı yoğun ilginin bir parçası haline getirdiği belirtilirse Kemal Tahir'in entelektüel kişiliğinde tarihin yeri ve önemi yeterince vurgulanmış olacaktır.

Diğer yandan, Kemal Tahir'de tarihe karşı gösterilen büyük alakanın yanı sıra tarih ile ilişkili olarak zikredilmeye değer bir başka husus da gösterilen bu ilginin çok boyutlu ve çok yönlü oluşudur. Kemal Tahir'in tarih okumalarından edindiği birikimi Osmanlı'nın kuruluşu özelinde sanatlaştırdığı *Devlet Ana*'da Ahilik ekseninde görüldüğü üzere, Kemal Tahir'in araştırmalarının kapsamında, örneğin Selçuklu'da Haşhaşilik, Osmanlı'da Alevilik, Şiilik, Batınılık vb. yerel ve kültürel özelliklere sahip konular bulunmakta; bu tür olguların sosyal ve siyasi düzene yansımaları ve bu yansımaların yarattığı toplumsal farklılıklar araştırma konusu halini almaktadır. Düşünsel perspektiflerin, evrenselden yerele doğru yöneldiği; araştırma olgularının daha çok mahalli ve kültürel boyutlarına odaklanıldığı ve bu bakımdan toplum ya da insan araştırmalarında tarihsel zeminin ve gelişimin vazgeçilmez bir öneme sahip olduğu günümüzde, Kemal Tahir'in, tarihi merkezi bir konuma yerleştiren düşüncesiyle hem ülkemizin sol düşünce tarihi açısından öncü ve ayırıcı bir yere sahip olduğunu hem de tarihsel olgulara yerel ya da kültürel boyutlarını göz ardı etmeyecek şekilde yaklaşması bakımından, günümüzün düşünce dünyası için de önemli imkanlar taşıdığını söylemek gerekir. Kayalı, günümüzde "tarihçi" olmanın entelektüel olmanın gereklerinden biri halini almış olmasına karşın, halihazırda bu sıfatı taşıyan entelektüellerden pek çoğunun Kemal Tahir'in yaşadığı dönemde tarihle en azından onun kadar alakadar olmadığını, örneğin Köprülü gibi bir tarihçinin çalışmalarında yerel ya da kültürel birtakım özgüllüklere dikkat çekmesi nedeniyle Marxistler arasında "yöntemsiz" olarak nitelendiğini; buna karşın Kemal Tahir'in ise, "kültürel alandaki farklardan da bahsettiği için hemen herkesin yöntemsiz olarak niteledikleri Osmanlı tarihçilerinin temel metinlerinin ayrıntılı ve ciddiye alınarak okunması gerektiğini

⁵ Kurtuluş Kayalı, "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüel Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konununun Farklılığını Kavramaktan Geçer", *Doğu Batı*, 11, 2000, s.48.

belirttiğini”⁶ aktarır. Kayalı’ya göre de Kemal Tahir’i günümüz entelektüellerinin çağdaşı kılan özelliklerinden biri tarihe yerel ve kültürel boyutlarını göz ardı etmeyecek şekilde bakmaya gayret etmesidir.

Disiplinlerarasılık

Kemal Tahir’in entelektüel kişiliğinin yaşadığı dönemin sol entelektüel ortodoksisinden ayrılan ve düşüncelerini günümüz açısından değerli kılan bir başka yönü de disiplinlerarası bir perspektife sahip oluşudur. Kemal Tahir’in bu yönünün taşıdığı önemin vurgulanması adına Kayalı’dan hareketle Kemal Tahir’in yaşadığı dönemin entelektüel ortamının genel ve belirgin özelliklerinden birine dikkat çekmek yararlı olacaktır. Bu özellik dönemin akademisyen ve entelektüellerinin belirli ve dar alanlarda uzmanlaşmalarıdır. Bu dönemde düşünce adamları diğer alanlardaki gelişmelerle kısmen ilgilenmiş olsalar da toplumsal sorunların anlaşılmasının ve çözüm yollarının, apaçık malum formüllerle bulunacağını düşünme eğilimi içinde olmuşlardır. Kayalı, 1960’lı yıllarda toplum gerçeklerinin basit, halledilmesi kolay matematiksel işlemler olarak anlaşıldığını belirtmekte ve yine bu nedenle, bahsi geçen dönemde “anayasa hukukçularının ve iktisatçıların toplumun öne çıkan entelektüelleri olmaları tesadüfi değildir”⁷ demektedir.

Bir önceki başlıkta Kemal Tahir’in tarih çalışmalarına verdiği özel öneme yaptığımız baskın vurgunun Kemal Tahir’in tarih dışında kalan sosyal bilim dalları ile yeterince ilgilenememiş olduğu fikrine yol açma ihtimaline karşı tam da bu noktada -entelektüel vasıfları arasında öncelikli olarak addettiği sanatçılığının gereği olarak sanat/edebiyat haricinde- fikirlerini sosyoloji, iktisat, felsefe, siyaset, psikoloji, antropoloji ya da folklor gibi sosyal bilimlerin birçok dalıyla beslediğini belirtmek gerekir. Bu konuda gerçekten dikkat çekici örneklerden bazıları da Kemal Tahir’in yoğunlaştığı konulardan biri olan “dil” üzerinden verilebilir. Kemal Tahir’in, etimoloji, linguistik, semantik, semiyoloji, morfoloji gibi en azından o tarihlerde Türkiye’de yaygın bilimsel faaliyet alanları olarak sayılamayacak disiplinlerle de ilgilendiği görülmektedir. Bu açıdan Kemal Tahir’in notlarında, sadece Marx’a ya da Engels’e değil, Foucault’ya hatta Heidegger’e de rastlamak mümkündür.

Bu yönüyle Kemal Tahir Türk aydınını başta Marxizm olmak üzere kimi önemli konuların üzerinde gerektiği kadar durmamalarından dolayı eleştirir. “Türkiye aydınlarının -bilhassa halkçı aydınların- romanda Fransız gerçekçi-romantiklerini söz gelimi George Sand; sosyolojide Saint Simon, Fourier’i bile anlayamamaları üstünde dikkatle durmak gerekir. Nitekim bunlar, Alman romantik felsefesini de anlamamışlardır”⁸ sözleri bu eleştirilerden biridir. Fakat bu çok boyutlu düşünsel faaliyet, kendini en çok döneminin önde gelen düşünce adamlarının, sosyologlarının, siyasetçilerinin ya da gazeteci/yazarların yakın ya da uzak tarihe dönük modernleşme tarihi, Kemal Tahir’in deyişiyle “Batılama”, konulu çalışmaları ekseninde yapmış olduğu tahlillerde ve eleştirilerde gösterir. Kemal Tahir’in Batılama ile ilişkin görüşleri de dönemin hâkim eğilimlerinden tümüyle ayrılan bir niteliğe sahiptir. Ancak, Batılama Kemal Tahir’in üzerinde en geniş çaplı ve derinlemesine durduğu konulardan başında gelmektedir. Bunun da ötesinde Kemal Tahir düşüncesinde Batılama bir şemsiye kavram hükmündedir; Kemal Tahir’in toplumsal ve siyasi tarihe, düşüncelere ve pratiklere dönük eleştirilerine konu olup da Batılama dışında kalan bir olgu neredeyse yoktur denebilir. Kemal Tahir’in spesifik bir konuda ortaya koyduğu eleştiriler hemen hemen her zaman çok geniş bir eleştiri alanı olarak Batılama gömülü bir haldedir. Bu bakımdan Batılama ile ilişkin düşünceleri bu çalışmanın sınırlarının çok ötesinde olsa da Kemal Tahir’in

⁶ Kayalı, “Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer”, s.52.

⁷ Kurtuluş Kayalı, “Tarihsel Gelişim İçinde Türk Toplum Yapısını Yorumlama Denemesi ya da Kemal Tahir Romanı”, *folklor/edebiyat*, 3, 1995, s.115.

⁸ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.45.

entelektüel kişiliğinin Batılaşmaya ilişkin düşüncelerinin de temelini oluşturan bir niteliği olarak Marxizme bakışına yer verilmelidir. Bunun için de Kemal Tahir'in Türk toplum yapısına ilişkin görüşleri en iyi hareket noktalarından biridir.

Toplum Yapısına Bakış

Türkiye'nin sol siyaset ve düşünce tarihinin en hareketli ve yoğun dönemlerinden biri olarak kabul edilebilecek olan 1960'lı yılların entelektüel tartışma gündeminin vazgeçilmez temalarından birisi hiç şüphesiz toplum yapısı tartışmalarıdır. Kemal Tahir'in kişisel çabalarının sonucunda bu yoğun tartışmaların marjinal bir tarafı haline gelen ATÜT teorisi bir kenara bırakılırsa, dönemin sol entelektüelleri ya da Yön, Milli Demokratik Devrim Hareketi, Türkiye İşçi Partisi gibi öne çıkan sosyalist hareketlerinin parti veya kanaat önderlerinin tamamının kısmı görüş farklılıklarıyla birlikte konuya ortodoks Marxizme ait şemalara bütünüyle angaje olmuş şekilde eğildikleri ifade edilebilir.⁹ Bu tartışmalar aracılığıyla topluma yine Batı'nın esas alındığı bir düzen önerilmeye çalışılmakta, toplum yapısının formüle edilmesi ise bağlı kalınan şemalar dahilinde toplumun halihazırda hangi aşamada olduğunun saptanması ve böylelikle son aşamaya mümkün olan en kısa yoldan ulaşmak için yürütülmektedir. Yıldırım'a göre en önemli amacı Türk toplumunu sosyalizme ulaştırmak için gerekli özelliklerin bulunması olan bu tartışmalar temelde Türk toplum yapısının anlaşılması adına kullanılan az gelişmişlik ya da geri kalmışlık, feodalizm ve ATÜT olmak üzere üç kavram etrafında dönmüştür. Bu kavramlardan "az gelişmişlik, Batının bugün geldiği uygarlık düzeyine ulaşmamız için kurtulmamız gereken bir özellik; feodalizm, Batının ulaştığı kapitalist aşamaya varan gelişim çizgisinde geçilmesi gereken bir aşama; ATÜT, bu çizgide kendi adımıza bir yer tespiti şeklinde" karşılık bulmuştur.¹⁰

Kemal Tahir'in Türk toplumuna ilişkin düşünceleri yaşadığı dönemde yürütülen toplum yapısı tartışmalarına ilişkin yukarıda aktarılmış olan yaygın kanaatlerin bütünüyle dışındadır. *Notlar*'ı incelendiğinde Kemal Tahir'in Anadolu'da geçen mahkûmiyet yıllarında edindiği gözlemlere dek geriye götürülebilecek şekilde Türk toplumunun kesinlikle feodal, dolayısıyla Batılı bir formasyona sahip olmadığı kanaatine sahip olduğu görülür. Bu açıdan Kemal Tahir'de Osmanlı ve dolayısıyla Türkiye toplumunun feodal olmadığı, feodalite ile açıklanamayacağı da 1960'lı yıllar itibarıyla oluşmuş bir düşünce değildir. Bunun en büyük kanıtı 50'li yıllarda yayımladığı köy konulu romanları ve yine aynı dönemde eşkıyalık olgusunu incelediği *Rahmet Yolları Kesti* (1959) romanıdır. Kemal Tahir'in köy konulu romanlarının hiçbirinde, ağalık ve köylülük olguları ve bunlar arasındaki ilişkiyle yansıtılan toplum resmi, Batılı anlamda tipik feodal özelliklere sahip değildir. Benzer şekilde Kemal Tahir'e göre eşkıyalık olgusunun ve eşkiya hareketlerinin toplumsal değişme üzerinde hiçbir etkisi yoktur. Söz konusu romandan kısa bir zaman önce yayımlanan Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanına karşılık olarak kaleme alındığı düşünülen (Kemal Tahir "orta sınıf yarı-aydınları arasında yayılmak istenen bir yanlışı düzeltmek" için yazdığını belirtir) romanındaki "eşkiya", gerçekten de *İnce Memed*'in taban tabana zıddıdır. Nitekim Eğribel, Kemal Tahir'in "erken denebilecek bir dönemde, 1950'lerin başından itibaren resmi ideolojiden/tarih anlayışından ve onun sosyalist yorumundan kop[tuğunu]" ve yine "Tanzimat'tan Cumhuriyet'e düzendeki değişiklikler içinde toprak ağalığı ile eşkıyalık arasındaki kurduğu bağlantıyla, Yaşar Kemal'in *İnce Memed* romanıyla yaygınlık kazanan,

⁹ Hacı Bayram Kaçmazoğlu, *27 Mayıs' tan 12 Mart'a Türkiye'de Siyasal Fikir Hareketleri*, İstanbul: Doğu Kitabevi, 2013.

¹⁰ Yüksel Yıldırım, "Kemal Tahir ve Osmanlılık", *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.252-262.

eşkiyayı düzene/devlete başkaldırının bir sembolü hâline getiren sosyalizm anlayışıyla da ters düş[tüğünü]"¹¹ söylemektedir.

Osmanlı-Türk toplumunun klasik Marxist şemalar dahilinde feodal olarak nitelendirilemeyeceği fikri Kemal Tahir'in genelde tarihe, özelde yerli tarihçilerin çalışmalarına büyük bir önem vermesini de büyük oranda açıklar. Zira Hilav, Kemal Tahir'in önemsemiş olduğu yerli tarihçilerin de bu fikri paylaştığını belirtir. Bu hususta Kemal Tahir'in fazlasıyla önem verdiği görülen Köprülü'nün "Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Te'siri Hakkında Bâzı Mülâhazalar" adlı incelemesi iyi bir örnektir. Köprülü bu incelemede Yakın Doğu ve Osmanlı İmparatorluğu üzerinde çalışan Batılı otoritelerin görüşlerini ve Osmanlı kurumlarının Bizanslı'lardan alındığı konusundaki iddiaları özetledikten sonra, kendi araştırmalarının sonuçlarını açıklar ve Osmanlı İmparatorluğu'nun, sosyal yapı bakımından önce Selçuklulara daha sonra Orta Çağ İslâm İmparatorlukları çevresine bağlanması gerektiğini ve kendine özgü yanlar taşıdığını; içinden çıkmış olduğu dünyayı aşan bir ekonomik, sosyal, politik yapı olduğunu gösterir. Hilav, tüm çalışmalarında Anadolu Türk toplumunun kendine özgü ekonomik-sosyal yapısının, tüm olarak, gerektiği gibi incelenememiş olduğunu, yani sorunsal bir yan taşıdığını söyleyen; bu durumun, kaynak eserlerin az olmasından ve elde bulunanların gerektiği gibi tanınmamasından ve gerektiği gibi incelenmemesinden ileri geldiğini belirten Köprülü ile Kemal Tahir arasındaki kimi yönlerden ortak düşünsel zemini gösterir. Hilav'a göre,

Konunun "sorunsal" yanı, hem Kemal Tahir'in genel düşünüş tarzına (hazır çözümlerden tiksinen, şüpheli, irdeleyici ve külyutmaz bir düşünüşdür bu), hem de klasik Marxist şemalar ve resmi ideolojik görüş (yani Tanzimat'tan gelecek İttihat Terakki hareketinden geçen ve Cumhuriyet devrinde pekişip biricik hakikat gibi kabul edilen ideolojik tarih görüşü) ile tarih gerçekleri arasında gördüğü bağdaşmazlığa uygun düşüyor; bu bağdaşmazlığı dile getiriyor ve haklı çıkarıyordu. Köprülü'nün şu araştırma konuları üzerinde durması, şüphesiz ki, K. Tahir'in özellikle ilgisini çekiyordu: Orta Çağ İslam ve Türk tarihinin bir bütün meydana getirmesi; mahalli ayrılıklara rağmen sosyal ve politik tarihte büyük benzeyişlerin görünmesi; Selçuk Anadolusunda toplumsal kurumlar (devlet kanunları, ordu, memuriyet, vergi, gümrük, şehir teşkilatı, toprak sorunu) incelenirken İran, Mısır ve Suriye'deki Büyük Selçukluların, İlhanlıların, Memlukların çok iyi bilinmesi gerektiği; bu çeşit karşılaştırmalı (comparative) bir metot kullanılarak, mahalli ayrılıkların (yani genel tarih çerçevesi içinde içinde özele) ortaya konulması vb. Ayrıca konunun bütün sorunsallığına rağmen, Köprülü, Osmanlılığın, küçük bir aşiretten çıkmış bir imparatorluk olarak düşünülemediği sonucuna varıyordu.¹²

Kemal Tahir'in Osmanlı-Türk toplum ve devlet yapısının feodal olmadığına ilişkin fikri beraberinde feodalizmle birlikte toplumumuzun Behice Boran'ın yaklaşımı olarak "merkezi feodal" ya da "yarı feodal", "sömürge", "yarı sömürge" gibi bugün bile sarf edilmekte olan kimi kavramların bilinçsizce kullanımının güçlü tarihsel dayanaklara yaslanan şiddetli eleştirilerini getirir. Bu durum az gelişmişlik ya da geri kalmışlık kavramları için de geçerlidir.¹³ Kemal Tahir'e göre bu kavramların mucidi II. Dünya Savaşı neticesinde sömürgelerini ya da sömürge imkanlarını kaybetmiş emperyal devletlerdir ve onlar tarafından sömürmek istedikleri toplumlara dayatılmışlardır. Üstelik bu kavramlar izafe edildikleri toplumların ekonomik ya da siyasi durumlarını anlatmanın ötesinde kültürel, hatta

¹¹ Ertan Eğribel, "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu", *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, s.175.

¹² Selahattin Hilav, "Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak", s.10.

¹³ "Yarı-sömürge" ve "yarı-feodal" kavramlarının eleştirileri için bkz. Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.84, 381-382 vd., "merkezi feodalite" kavramının eleştirileri için bkz. Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.142; Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.313-314.

antropolojik çağrışımlarla yüklüdür; onun deyişiyile “bizi gorille bir tutmak”¹⁴ için kullanılmaktadır.

Kemal Tahir’in Osmanlı-Türk toplum yapısının farklılığına ilişkin fikri, aralıksız sürdüğü araştırmalarının neticesinde onu aynı zamanda ATÜT teorisinin Türkiye’deki kaşifi yapmıştır. Ancak, ileride tafsilatıyla ele alınacağı üzere, Kemal Tahir toplumumuzun Batılı ya da feodal olmadığı düşüncesini destekleme ve tarihsel açıklamasını yapma noktasında önem atfettiği ATÜT teorisinin de Osmanlı-Türk toplumunun tarihsel gerçeklerine tekabül etmediği kanaatine varmıştır. Böylece kendisi tarafından tartışma gündemine sokulmuş olan bu teorinin temel varsayımları yine ve yalnızca kendisi tarafından Osmanlı-Türk toplumu özelinde eleştirilerek reddedilmiştir.

Marxizm, Sosyalizm ve Demokrasi

Kemal Tahir’in toplum yapısına bakışı ya da ATÜT teorisi ile ilişkisi onun sosyalist bir entelektüel olarak Marxizmi kavrayış şekline dair aydınlatıcı ipuçları verir. Bu kavrayış döneminin hakim Marxizm ya da sosyalizm algısından, diğer bir deyişle, Marxizme dogmatik bir bağlılıktan bütünüyle farklıdır. Kemal Tahir’in *Notlar*’ında onun toplumsal düzen tasavvurunun bütünüyle sistemli bir açıklaması bulunmamaktadır. Bu durum *Notlar*’ın muhtevassından da ziyade onun düşünce yapısıyla ilgilidir. Kemal Tahir’de toplumsal düzen için hazır reçeteler ya da formüller yoktur. Her toplumda o toplumun kendi tarihsel, kültürel, ekonomik ve siyasi özellikleri gözetilerek bir düzen tesis edilebilir. Bu açıdan Kemal Tahir evrensel/bilimsel sosyalizm fikrinin bir “dogma” olduğuna inanır ve bu fikri reddeder:

Tek bir sosyalizm vardır. O da bilimsel sosyalizmdir lafı, ancak alıkların, körlerin, bir de emperyalist üstadlarının lafıdır. Tek bir sosyalizm vardır da neden bu sosyalizm Batı topluluklarında İngiltere’de, Fransa’da, Almanya’da, İtalya’da, Belçika’da, Hollanda’da hatta İsveç’te hatta kendi iddialarıyla kendilerini batılı sayan Rusya’da aynı sonuçları, hiç olmazsa birbirlerini pek yakından izleyen sonuçları vermemektedir. [...] Dünyada dinlerle beraber hiçbir görüş, sistem, teori, pratik yoktur ki memlekete göre değişmesin, her memleketin şartlarına uygulanmak için üstünde çalışılmasın! Bunun başka türüsünü mümkün sayanların örneğini arayanlar ancak bizim memlekette hem de kendilerini sosyalist sanan salakların arasında bulurlar.¹⁵

Kemal Tahir’e göre, “yaşadığımız tarih döneminden 120 yıl önce kestirilip yazılmış görüşlerin bizim toplumumuza uyup uymadığını, 120 yıl önce yaşamış yabancılardan ya da onların kitapları üzerinde çalışan ve bizi katiyen söz konusu etmeyen bugünün yabancılardan daha iyi bilmediğini sanmak sosyalizmle değil, en ilkel insanlıkla hiçbir ilgisi olamaz.”¹⁶ Elbette Kemal Tahir için bu, toplumsal ya da tarihsel gerçeklerle kurulan ilişkiyle alakalıdır. Ona göre “sosyalist bir yazarın eseri, onun sosyalist imanını değil, gerçeklerle kurduğu ilintinin doğru olup olmadığını” göstermelidir, zira, “sosyalizmi dogma, tabu saymamak, onu gerçeklerin dışında düşünmemekle kabildir.”¹⁷ Kemal Tahir’in salık verdiği düşünme tarzı en iyi şekilde yine Kemal Tahir üzerinden gösterilebilir. Kemal Tahir’in yaşadığı 1960’lı yıllarda toplum yapısının ortodoks Marxizme ilişkin varsayımlara teslim olmuş şekilde düşünülmesi yalnızca hatalı olarak toplumun Batılı/feodal olarak nitelenmesini değil, aynı zamanda bu “feodal” toplumda sosyalist siyasetin niteliğini ve stratejisini de çok büyük bir oranda belirlemiştir. Bu açıdan “feodal” ve dolayısıyla “az gelişmiş” bir toplumda demokratik siyasetin dışına çıkmadan “sosyalist” bir toplumsal düzene ulaşmanın mümkün olmadığı düşünülmüş; böylelikle 1960’lı yıllar itibarıyla büyük beklentilerle başlayan sosyalist siyasetin amaçlanan toplumsal düzene ulaşmaya ilişkin stratejisi, 1970’li yılların başına

¹⁴ Kemal Tahir, *Notlar 4: Sanat Edebiyat*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990, s.471.

¹⁵ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.157-158.

¹⁶ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.158.

¹⁷ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.30.

gelindiğinde dönemin sosyalist hareketlerinin lokomotifi konumunda olan Yön ve MDD hareketi açısından askeri darbe planlarına dönüşmüştür.

Öte yandan, Kemal Tahir ise 1970 tarihli kendisiyle yapılan “Soldaki Bölünmeler Üstüne Konuşma” başlıklı mülakatta da görüldüğü üzere, sosyalizmi “Batılasmacıların Batılasmayı aldıkları tarzda” aldıklarını belirtep dönemin sosyalist hareketlerini Batılasmamanın bir uzantısı sayarak yürütölmek istenen anti-demokratik siyasetin karşısında konum almıştır.¹⁸ Kemal Tahir’in Türkiye’de demokratik bir rejimin tesis edilmesi gerektiğine ilişkin düşüncelerini çeşitli notlarında da görmek mümkündür:

Türkiye’de hiçbir şart altında demokrasi dışı bir düzen söz konusu olamaz. (Hiçbir iç ve dış tehlike karşısında bir baskı düzeni söz konusu olamaz.) İki sebepten bu söz konusu olamaz: a) Türkiye’de baskı sistemi hiçbir ciddi üretimin ve ekonomik gelişmenin şartı olamaz, tersine hırsızların gözlediği öldürücü rejimi kurmuş olur; b) Hiçbir kadronun bunu denemeye hakkı olamaz. Çünkü böyle bir eğilim kendi başına yeteneksizliği, bilgisizliği, alçaklığı, vatan hainliğini belirler. Yeteneksiz, bilgisiz, alçak, vatan haini kişilerin ise, bu memlekette artık soluklanmağa hakları olmamalıdır ki bir şey denemek bahanesiyle ortada görünmeye hakları olmasın¹⁹

Hürriyet, Türk halklarının çoktan hak ettiği bir doğal durumdur. Hiçbir politikacının bu hakkı kaldırarak hükümet etmeye hakkı yoktur. Buna yeltenmek politikacılık değil haydutluktur. Türk halkları böyle bir davranışa karşı her zaman pasif direnmeye geçerler. Bu da despotlar için ölüm demektir. Halk çoğunluğunu yanına almayan, milli gücü rejime destek yapamayan hiçbir iç ve dış kadro vatan hainliğinden kurtulamaz.²⁰

Kemal Tahir’in, çağdaşlarının aksine Türkiye’de demokratik bir siyasetin yürütölmesinden yana olan tavrında, Türkiye’de tipik “aydının” en bariz özelliği olarak jakobenlikten uzak oluşunun yanı sıra, Marxist dogmatizmin, dolayısıyla aynı zamanda Marxist jakobenizmin karşısında olmasının belirleyici nitelikte etkisi vardır. Daha önce aktarıldığı üzere, Kemal Tahir’e göre her toplum için olduğu gibi Türkiye’de de sosyalizm fikri toplumun kendine özgü tarihsel, kültürel, siyasi, ekonomik vb. yapısı dahilinde düşünölmeli, diğeri bir deyişle “yerlilik” unsuru barındırmalıdır. Bu anlayış zorunlu olarak Türk toplumunun tarihi, kültürü, edebiyatı ve diğeri tüm unsurları ile yoğun şekilde araştırılmasını da zorunlu kılmaktadır. Nitekim Sarıkoca, Kemal Tahir’in çalışmalarında güttüğü temel amacın “dünden edinilen bilgilerle bugünü açıklama isteği” olduğunu ve bu isteğin doğal sonucu olarak yazarın Anadolu’nun ve Anadolu toplumunun toprakları üzerinde kurulmuş olan uygarlıkların özellikleri üzerinde durulmasını zorunlu bul[duğunu]²¹ belirtmektedir. Zira, “Kemal Tahir’e göre toplumumuzun içinde bulunduğu pek çok sorunu anlamak ve aşmak için kullanılacak tek çözüm yolu budur. Bu bağlamda bakıldığında yazara göre Türkiye’nin Osmanlı İmparatorluğu döneminden başlayarak günümüze kadar getirdiği Batılasmak/Batılılaşmak hedefinin yarattığı zorluklar ve sorunlar [...] ancak tarihe bakılarak açıklanabilir.”²²

Ancak, Kemal Tahir’in tarihe yönelişindeki ayırıcı özellik, bu yönelişin, bizzat kendisinin belirttiği gibi dogmaların ve tabuların doğrulanmasına ilişkin bir çaba değil, gerçeklere ulaşma ve gerçeklerle doğru ilişki kurma arayışı olmasıdır. Bu hususta verilecek en güzel örneklerden birisi Kemal Tahir’in ATÜT teorisini keşfetmesi ile başlayan sürecin giderek söz konusu teorisinin Osmanlı devlet ve toplum yapısına ilişkin tarihsel gerçeklerle büyük oranda uyuşmadığının tespitine ve geçerliliğinin sorgulanmasına dönüşmesidir. Bir sonraki ana

¹⁸ M. Hulûsi Dosdoğru, *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, İstanbul: Tel Yayınları, 1974, s.17-18.

¹⁹ Kemal Tahir, *Notlar 12: Çöküntü*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.198.

²⁰ Kemal, *Notlar 11: Batılasmak*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.158.

²¹ Eren Sarıkoca, “Kemal Tahir ve Toplum Yapıları” *Biyografya 4: Kemal Tahir*, 2004, s.49.

²² Sarıkoca, “Kemal Tahir ve Toplum Yapıları”, s.49.

başlıkta genişçe ele alınacak olan bu hususa geçmeden evvel son olarak Kemal Tahir'in düşüncelerinin doğru şekilde değerlendirilebilmesi için üzerinde durulması gereken birkaç hususa değinilmelidir.

Fikri Serencam ve Entelektüel Miras

Kemal Tahir'in düşünceleri ele alınırken dikkat edilmesi gereken en önemli şeylerden biri "gerçeklere" bu denli büyük önem atfeden bir entelektüel olarak düşüncelerinin pek çok konuda büyük değişim ve dönüşümler ve hatta keskin kopuşlar içerdiğinin bilincinde olunmasıdır. Gayet olağan sayılabilecek bu husus Kemal Tahir'in entelektüel mirasını oluşturan birincil kaynakların muhtevası göz önünde bulundurulduğunda ona ilişkin araştırmalara özgü bir handikapla dönüşmektedir.

Bilindiği üzere Kemal Tahir'in entelektüel düşünceleri ölümünden yaklaşık yirmi yıl sonra Kemal Tahir'in notlar halinde kaleme aldığı yazıların konularına göre tasnif edilerek derlendiği onbeş ciltlik bir *Notlar* külliyyatı halinde yayımlanmıştır. Dolayısıyla Kemal Tahir'in entelektüel düşünceleri kendisi tarafından sistemli şekilde kaleme alınmadığı için bütünlükten yoksundur. Diğer yandan düşünsel serencamının yansıdığı *Notlar*'da aynı hususta birbiriyle çelişen parçalara rastlanabilmektedir. Üstelik entelektüel hayatının yaklaşık otuz yılını kapsayan bu notlar büyük oranda tarihsizdir. Bu açıdan Kemal Tahir'in düşüncelerine ilişkin kronolojinin takibi dikkatle yapılmalıdır. Bu hususta sağlığında yayımlandığı romanlarla birlikte tarihli notları büyük bir önem arz etmektedir. Tarihsiz notlar, entelektüel hayatının en son evresinde tarihlenen notlar ve bu devreye dönük romanlar ile mukayeseli bir incelemenin ardından değerlendirme kapsamına alınmalıdır. Bu açıdan her ne kadar içeriğine göre farklı başlıklar altında tasnif edilse de *Notlar*'da belirli bir konuya dair, külliyyatın diğer parçalarında benzer ya da aynı doğrultuda tarihli notlar olup olmadığının kontrolünün yapılmasında da büyük yarar vardır.

Kemal Tahir ve ATÜT: Marxist Oryantalizmin Öncü Eleştirisi

Kemal Tahir'in entelektüel düşüncelerine ilişkin literatür, Kemal Tahir'in ATÜT teorisine ilişkin yaklaşımının bu teoriyle müsemma olmuş diğer entelektüellerle ne gibi farklara sahip olduğu hususunu ihmal etmiştir. Bu hususta Deniz Asya imzalı "Kemal Tahir Düşüncesi" başlıklı makale, bu amaçla yapılmış ender çalışmalarından biridir²³. Yazar, Kemal Tahir düşüncesine dönük literatür açısından fazlasıyla ihmal edilmiş bir başka çalışma olarak bu makalede ATÜT teorisi ile ilgilenen entelektüeller arasındaki temel ortaklıkları saptar ve böylelikle ATÜT teorisine yaklaşım biçimi ve Osmanlı'ya dair yorumlarıyla bu ortaklık zemininin dışında kalan Kemal Tahir'in ATÜT teorisi ile ilgilenen diğer entelektüeller arasındaki ayrıksı konumunu ortaya koymaya çalışır. Asya'ya göre Kemal Tahir dışında kalan entelektüelleri devleti klasik Marxist teoride olduğu gibi egemen sınıfların baskı aracı olarak görmeleri ve Anadolu toplumunun yapısının biçimlenmesinde emperyalizmin etkisine bakışları açısından ortak bir paydada toplamak mümkündür. Ancak Kemal Tahir'in ATÜT teorisine yaklaşımını ayırıcı kılan çok daha temel bir boyut, Kemal Tahir'in Osmanlı-Türk toplumu özelinde ATÜT teorisine dair eleştirdiği ve reddettiği bir takım temel varsayımların günümüzde oryantalizm mührünü taşıyor olduğunun neredeyse genel bir kabul halini almasıdır.

Asya Tipi Üretim Tarzı Teorisi ve Oryantalizm

1960'ların yayım faaliyetlerinin fazlasıyla canlılık kazandığı entelektüel ortamında telif eserlerin yanı sıra, sosyalist hareket açısından başta Marx ve Engels olmak üzere Marxizmin

²³ Deniz Asya, "Kemal Tahir Düşüncesi", *folklor/edebiyat*, 3, 1995, ss. 119-121.

klasikleri Türkçeye tercüme edilmiştir. Marx'ın 1859 tarihinde yazdığı (1939-41 yılları arasında yayınlanır), kısaca *Grundrisse* olarak zikredilen *Grundrisse der Kritik der Politischen Oekonomie* eseri de bu tercümelere birisidir. *Grundrisse*'in "Formen" başlıklı bölümünde Marx, Batılı toplumlardan farklı olduğunu düşündüğü Doğulu/Asyatik toplumların üretim ilişkilerini izah ettiği "Asya Tipi Üretim Tarzı" meselesini daha önceki yazılarındaki (1853 tarihli Engels'e yazdığı mektup veya *New York Daily Tribune*'deki makaleleri) ele alışlarından farklı olarak sistemli bir şekilde tartışmıştır. Buna bağlı olarak, ilk defa 1 Mart 1965 tarihli *Eylem Dergisi*'ndeki "Asya Tipi Üretim Biçimi" başlıklı yazısında, Selahattin Hilav tarafından konu edilen ATÜT meselesi, süreç içinde Sencer Divitçioğlu, İdris Küçükömer, Muzaffer Sencer gibi isimlerin de katıldığı 1960'lı yılların toplum yapısı tartışmalarının önemli eksenlerinden birini oluşturmuştur

Marx'ın ATÜT teorisinin temelinde Doğulu toplumlarda kişisel toprak mülkiyetinin olmayışı saptaması bulunmaktadır. Marx ve Engels bu saptamadan hareketle Doğulu toplumlarda sınıfların ve dolayısıyla tarihin ilerletici gücü olarak sınıf çatışmalarının mevcut olmadığı sonucuna varmıştır. Altyapısı ya da ekonomik sistemi, içeride, artık ürüne el koyma, vergi ve rant; dışarıda, savaş, yağma, çapul ve talana dayalı bu toplumlar biri gelip biri giden despotların idaresi altındaki genel kölelik halleriyle "ilerleyen zamanın" ve tarihin dışında kalmışlardır.²⁴ Marx'ın Doğu toplumlarının yapısına ilişkin varsayımları Edward Said'in *Orientalism*'inin yayımlanmasıyla bambaşka bir tartışma konusu haline gelmiştir. Edward Said, 1978 yılında yayımlanan çığır açıcı çalışmasında Marx'ın Hindistan'daki İngiliz sömürgeciliği üzerine yapmış olduğu 1853 tarihli çözümlenmeleri ve dolayısıyla ATÜT teorisinde temel aldığı "Doğu"yu da inceler. Marx'ın, altyapısı, iç ve dış talana dayalı; toprak mülkiyetinin devlete ait olması nedeniyle politik üstyapısı despotizm olan; toplumlarının sınıfsız ve bu nedenle durgun bir genel kölelik halinde yaşadığı "Doğu'su" hangi "Doğu"dur? Said'e göre, antik çağdan bu yana Avrupa'da genel bir kültürel geçmişe sahip ve XIX. ve XX. yüzyıllar itibarıyla mesleki terminoloji ve uygulamalarla emperyal bir kurum haline gelmiş oryantlizmin bilimde, sanatta, düşüncenin her alanında her ayrıntısıyla Batı ve Batılı imgesini ve kimliğini meşrulaştıracak şekilde kurguladığı; denetlenmeye, değiştirilmeye, dönüştürülmeye, geliştirilmeye ve bütün bunlar için "sömürülmeye" muhtaç, Batı'nın "ötekisi" olan "hayali" Doğu... Dolayısıyla Said, Marx'ın İngilizlerin Hindistan'ı sömürgeleştirmesinin Asya'nın toplumsal durumunda temel bir devrime yol açacak olması nedeniyle hazin de olsa gerekli hatta zorunlu bir faaliyet olduğu yolundaki görüşlerinin Doğu toplumlarına ilişkin oryantalist tasavvurlardan kaynaklandığını vurgular.²⁵

Elbette, Said'in tartışmaya açtığı konu oryantlizm olduğundan, onda Marx'ın Hindistan'a dair çözümlenmelerinin ya da Asya toplumlarının yapısını sistemleştiren teorisinin içerden eleştirisi yoktur. Yine de teorisinin maddi dayanaklarının oryantalist bir Doğu tasavvurundan mülhem olduğuna dikkat çekmiş olması fazlasıyla önemlidir. Nitekim onun üzerindeki oryantlizm mührünü göstermesinden bu yana, Marx'ın ATÜT, Hindistan, Ortadoğu ya da genel olarak Doğu veya Batı-dışı toplumlara dair düşünceleri, aynı bağlam etrafında yapılmış çok sayıda çalışmaya konu olmuştur. Bunlar arasında, Bryan Turner gibi Marksist akademisyenlerin eleştirilerini içerenler de vardır. Turner'ın, *Marx ve Oryantalizmin Sonu* (1984) isimli kitabı, oryantlizm ile ilişkisi etrafında ATÜT teorisinin ve genel olarak Marxizmin içerden yapılmış kapsamlı eleştirilerinden biridir.

Turner'a göre, durağan/durgun geleneksel toplumlar ve dinamik endüstriyel Batı arasındaki dikotomik ayırım, oryantalist bir ayırımdır. Marxizm'in tarihin açılarak yayılan bir

²⁴ Karl Marx, Friedrich Engels, *Seçme Yazışmalar I*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1995, s.90-91, 94-95.

²⁵ Edward Said, *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.

öz olduğu ve “Asya toplumu”nun durağan olduğu saptaması, oryantalizm ile Marxizm arasında mevcut olan temel bir ilişki; bir çakışma noktasıdır. Turner, çalışmasının devamında Orta Doğu özelinde “Althusserci Marxizmden belirgin biçimde etkilenen bir bakış noktasından”²⁶ oryantalist olmayan bir Marksist çözümlemenin imkanlarını tartışır. Burada bu tartışmanın ayrıntılarına girmek mümkün değilse de yazarın oryantalizm, Marxizm ve ATÜT hakkında nihai olarak neyi önerdiğine değinmek Kemal Tahir’in ATÜT teorisine yaklaşımının ayırıcı özelliğinin ortaya konulması açısından son derece önemlidir. Turner’a göre, homojen bir Marxist çözümleme geleneği diye bir şey yoktur ve ATÜT’ün kuruluşundaki teorik tutarlığı “sorgulamak” mümkündür. Oryantalizmle ilişkisi göz önünde bulundurulduğunda çağdaş Marxizmde “özeleştir” eserleri zorunludur. Zira “oryantalizmin sonu, aynı zamanda, Marxist düşüncenin kimi biçimlerinin sonunu ve yeni tür bir çözümlemenin yaratılmasını zorunlu kılmaktadır.”²⁷

Kemal Tahir Düşüncesinde Osmanlı-Türk Toplum Yapısı ve ATÜT

Kemal Tahir’in Osmanlılık eksenindeki ATÜT çözümlerinin tam da yukarıda aktarılan türden bir çabanın örneği olduğu onun şu sözlerinden hareketle rahatlıkla ifade edilebilir:

Şemalar konuşulurken toplumları bu şemalara göre düşünmek kolaylık, kaytarmadır. Su yolları meselesi, genel kölelik, despotluk meseleleri, aslında üzerinde ayrı ayrı durulması gereken, ayrı ayrı incelenmesi ve yaşanan tarih dönemine göre değerlendirilmesi gereken meselelerdir. Şemaların bir fikrin oluşmasında, daha doğrusu kabataslak ele alınarak başlama noktası gibi kullanılmasında yararlıkları vardır. Şemalara bu açının dışında ve üstünde değer vermek isteyenler, aslında şemaları uygulamak istedikleri durumların tarihi dönemlerinin ve toplum özelliklerinin ayrıntılarını pek bilmiyorlar demektir. [...] Söz gelimi, şema kullanırken, Azteklerle Osmanlıları aynı ATÜT sistemi içinde eşlendirmek kolaydır ama, bu kolaylık birincilerin iki yüz atlıya neden kesinlikle yenilip tarih yüzünden silindikleri halde, ikincilerin iki yüz yıl boyu, on-on beş saldırıda 200 bin kişilik güçlere yenildikleri halde sistemlerini 1923’e kadar sürdürebilmiş olmalarını açıklamaz.²⁸

Elbette, Kemal Tahir düşüncesini, Marxist oryantalizm bağlamında düşünmenin bir anakronizm sorunu doğuracağı açıktır. Yaşadığı dönem göz önüne alındığında, elbette Kemal Tahir’in ATÜT yaklaşımı, oryantalizmin bilinçli ve maksatlı bir eleştirisi olarak ele alınamaz. Fakat Turner’ın değerlendirmesi doğrusu ve oryantalizmin sonu kimi biçimleri açısından Marxizmin de yaratıcı çözümler getirmesini gerektiriyorsa Kemal Tahir’in Osmanlılıktan hareketle ATÜT teorisine yönelik eleştirileri, adı bilinçli şekilde oryantalizm olarak konmasa bile, yerli ve Batılı literatür açısından bunun *avandarg* örneklerinden biri olarak değerlendirilmeye müsaittir. Kemal Tahir, ATÜT teorisindeki “oryantalist” Batı’yı görebilmeyi başarmış ve bu bakış açısından tebarüz eden varsayımlarla tarihsel gerçekler ışığında mücadeleye girişmiştir. Bu açıdan Kemal Tahir söz konusu teoriye nasıl bir anlayış doğrultusunda bakılması hususunda şunları söylemektedir:

“ATÜT üzerinde Batı’da yapılan tartışmaları, fikir spekülasyonlarını, cilveleşmeleri ancak bizim kendi gerçeklerimize ışık tutacak yönleriyle değerlendirmemiz, gerisini yutmadığımızı da her hususta belirtmemiz şarttır. Batılı madrabazlar, bunlar isterse Marksist etiketi altında bulunsunlar, ancak avanakça yutturmacalarının bizim tarafımızdan yutulmadığına kesinlikle inandıktan sonra gerçek bilim ölçülerinde çalışmaya razı gelirler ve ancak bu çizgide insanlığı faydalı olabilirler.”²⁹

²⁶ Bryan Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, çev. H: Çağatay Keskinok, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984, s.21.

²⁷ Turner, *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, s.135

²⁸ Kemal, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.151-152.

²⁹ Kemal, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.154.

Dolayısıyla Kemal Tahir'in ATÜT teorisine ilişkin bakışı bu teorinin bütünüyle reddi ya da bütünüyle kabulünü gerektirmemiştir. Kemal Tahir'e göre geçmişte gerektiği gibi kavramadan bugünü anlayabilmek mümkün değildir ve geçmişimiz bize toplumumuzun feodal, yani Batılı olmadığını göstermektedir. Kemal Tahir için "feodalizm", Anadolu toplumu üzerinde yürütülen fikirleri ele almasında bir turnusol kağıdı gibidir. "Kim feodalizmin Osmanlı'da varlığından söz ediyorsa onun söyledikleri ve söyleyecekleri işe yarar şeyler olmayacaktır. O, Osmanlı gerçeğinin kavranmasında daha başlangıçta bile değildir."³⁰ Türk toplumunun feodal olarak nitelenemeyeceğinden mutlak suretle emin olan Kemal Tahir, ATÜT teorisini her şeyden önce Türk toplumunun feodal ve Batılı olmadığını, aksine Doğulu olduğunu göstermede önemli bir dayanak olması bakımından önemsedığı söylenebilir. Bu açıdan örneğin, dönemin güncel toplum yapısı tartışmalarına ilişkin görüşlerini içeren ilk romanı olarak *Yorgun Savaşçı*'da Doktor Münir ile Karlos karakterleri arasında geçen diyaloglarda Türk toplumunda feodalizmin yokluğunun her şeyden evvel Anadolu coğrafyasının tarıma pek de elverişli olmayışı ve dolayısıyla bu coğrafyada bayındırlık işlerini devletin yaptığını anlatan diyaloglarda ATÜT teorisinin etkisi barizdir.³¹ Kemal Tahir'e göre coğrafyasından kaynaklı olarak Anadolu'nun uzun tarihi bu coğrafyada yaşayan toplumların Batı'daki gibi sınıflı olduğu ya da devletin de "sırasında bir sınıfın öteki sınıfı ezme için kullandığı araç haline geldiği" Batılı bir yapıya dönüşmesine manidir. Sürdürülebilir yaşantı, devletin zorunlu desteğini gerektirdiğinden burada var olacak olan devletin birincil vasfı "kerim" olmaktır; devlet ana ödeviyle toplumu "ihya edici"dir. Osmanlı bir "kerim devlet"tir. Kemal Tahir'e göre, Osmanlı'nın doğuşundaki bugün bile yeterince aydınlığa kavuşturulmamış olan "sır" budur. Nitekim aynı husus, *Devlet Ana*'da Osman Bey ile Şeyh Edebali arasında geçen diyaloglar aracılığıyla Osmanlı'nın kuruluş aşamasındaki sosyal, siyasi ve ekonomik şartların tahlili ile birlikte Osmanlı'nın izlemiş olduğu devlet politikası olarak ayrıca işlenmiştir.³² Kemal Tahir'e göre Osmanlı, Anadolu coğrafyasında "kerim" olmayan "ceberrut" ya da feodal özelliklere sahip bir devletin ayakta kalamayacağını kestirebilmiş olması sayesinde imparatorluk haline gelmiştir.

Öte yandan Kemal Tahir, hareket noktası ATÜT olmakla birlikte, Osmanlı'ya dair "kerim devlet" vurgusuyla daha baştan ATÜT teorisi ile çelişen bir yorum yapmış olur. Çünkü gerek Marxizm gerekse ATÜT teorisi açısından devletin temel niteliğinin "ihya edici", "kerim" olması mümkün değildir. Halbuki Kemal Tahir bunun tam aksini düşünmüş ve konuya temas eden daha ilk romanı olan *Yorgun Savaşçı*'da eleştirdiği ilk şey "talan" meselesi olmuştur. Kemal Tahir, romanındaki Batılı karakter Karlos'un, "Siz devletinizi talancılık'la suçlarken, batı kültürünüzle, batılı devletmiş gibi yargılıyorsunuz. Batıda, ilkçağların kölelik sisteminden bu yana özel mülkiyet kutsal olduğu halde, sizin beş bin yıllık toplum tarihinizde devletten başka kutsal hiçbir şey yoktur"³³ sözleri, *Devlet Ana*'da Osman Bey'in "Batıya yöneleceğiz! Talan etmeyeceğiz! Din yaymağa çabalamayacağız. Tersine herkesin inancına saygı göstereceğiz! İnsanlar arasında, din, soy, varlık bakımından hiçbir üstünlük tanımayacağız!"³⁴ sözleriyle ifadesini bulur. Kemal Tahir, başta toplumsal yapının belirleyici faktörü olan alt yapının talana dayalı olduğu varsayımı olmak üzere ATÜT teorisinin durgunluk, genel kölelik, Doğu despotizmi gibi temel varsayımlarının tümünü, Osmanlı örneğinden hareketle reddeder. Bu nedenle notlarında Osmanlı'da devlet ve toplum yapısını kimi zaman "bozuk ATÜT" olarak niteliği gibi, çoğu zamanda 'ATÜT'ü hiç kullanmadan "Doğulu devlet" ya da

³⁰ Nevzat Yavuz, "Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri" (Doktora Tezi), Ankara; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000, s.345.

³¹ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973, s.171.

³² Kemal Tahir, *Devlet Ana*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007, 188-189.

³³ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s.172.

³⁴ Kemal Tahir, *Devlet Ana*, s.191-192.

Doğu tipi devlet" tabirlerini kullanmıştır. Bu, Doğulu devleti Batılı devlet kriterlerine vurmadan kendi içinde anlamaya dönük değerlendirmelerde bulunmaya ilişkin hassasiyetin göstergesi olarak da okunabilir. Nitekim bu değerlendirmeler, ATÜT teorisinin bugün oryantalizm ile müsemma olmuş olan varsayımlarının Osmanlı devlet ve toplum yapısı örneğinden hareketle eleştirisi ve reddi halinde karşımıza çıkmaktadır.

Bu eleştirileri sırasıyla ele almak gerekirse öncelikle talan meselesine bakılabilir. Kemal Tahir'in pek çok notunda Osmanlılıkta "talan" diye bir şeyin olmadığı; bir toplumun talan edileceğini bile bile sürgit üretim yapmayacağı; Osmanlı İmparatorluğu gibi tarihin en uzun ömürlü imparatorluklarından birinin ekonomik temelini talana dayanmasının mümkün olamayacağı vurgulanır. Bu yönde değerlendirmelerinin birinde Osmanlılar'a ait tarihsel gerçeklerin talanla ilintisinin ancak Batılı talanına karşı çıkmaktan ibaret olduğu belirtilir.³⁵

Kemal Tahir'e göre Osmanlı'nın toprak düzeninin de Batılılara talancı bir davranış gibi görünmüş olmasının bir önemi yoktur. Osmanlı sistemindeki her tür müsadere, devletin bölünmezliği ya da sermaye birikimine karşı vakıflaşma, devletin - yani toplumun- çıkarlarını kişisel çıkarlardan üstün görmek Doğulu bir devlet olarak, sisteminin zorunlu koşuludur. Bu bakımdan Kemal Tahir Osmanlı'da devletin ödevi ve anlamı açısından "iç talan" varsayımına da karşı çıkar. Bunu her şeyden önce Onun "kerim" kavramına yüklediği anlam açısından değerlendirmek gerekir. Çoğunlukla "ihya edici" anlamı açısından değerlendirilen bu kavram, Kemal Tahir düşüncesinde ikinci bir anlama da sahiptir. Kemal Tahir, "kerim" kelimesini, sözlük anlamı açısından aynı zamanda "aziz", "muazzez", "kutsal" anlamında da kullanır. Bunun için notlarında Osmanlı devletini anlatırken kimi zaman bundan ayrı olarak "hayırlı devlet" tabirini kullanır. Hayırlı devlet, ihya edici devletin karşılığıdır. Oysa Kemal Tahir için "kerim devlet", aynı zamanda devletin "kutsallığına" yapılmış bir vurgudur. Ona göre, Osmanlı'nın temel "kutsalı" devlettir. Bu nedenle "Osmanlı'ya gelinceye kadar Türklerde (Asyalılarda), devlet toprakları Hakan'ın malı olduğu için çocukları arasında bölüşülüyor, böylece devletin varlığı için zorunlu vatan parçalanıyor, yani devlet bir anlamda ortadan kalkıyordu" diyen Kemal Tahir, Osmanlıların daha kuruluşu sırasında devletin bölünmezliği prensibini hayata geçirerek işe başladığını söyler. Ona göre "bunu, Osmanlı tarihçileri, gelin'dir yani ırz'dır, bölünemez, sözüyle belirlemişlerdir."³⁶ Bu bakımdan "Osmanlı, oğlunu ve kardeşlerini kendi iradesiyle yaptığı kanunla gözünü kırpmadan öldürürken bir tek amaç güder. Devlete yönelmiş her türlü tehlikeyi önlemek..."³⁷

Bir gecede 19 kardeşini öldüren yeni Padişah, bunu, kendisinin tahtında ortaksız kalması için değil, devletin selameti için yapar. Çünkü Osmanlılıkta padişahlar, İkinci Mahmut'a kadar kesinlikle kişisel despotluk edememişler, her zaman kullar -Yeniçeri ve Enderun- Ulemanın birleşik gücü karşısında yalnız tahtını değil, kafalarını da kaybedecek kadar güçsüz yaşamışlardır. Bir gecede devlet uğruna 19 kardeşini öldüren Devlet Başkanı için, devletin tehlikeye düştüğü sıra, şunun bunun elinde birikmiş altın, gümüş, bakır parçalarını -parayı- çekip almakta duraklayacağını düşünmek, bunu ondan bekleyip istemek, Osmanlı -Doğulu- Devlet- bünyesindeki özelliği gözden uzak tutmak olur.³⁸

Kemal Tahir için Doğu'da toplumların var olma şartı devletin varlığına bağlı olduğundan, devlet varlığını sürdürebilmesinden daha önemli hiçbir şey yoktur. Siyaseten katl, müsadere gibi, Orhan zamanından beri hayata geçirilen "devletçi" ekonomi politikası, devşirme sistemi, sermaye birikimini önleme gibi uygulamalar da gerekçesini burada bulur. Kemal Tahir'e göre, devşirme uygulaması bir İslamlaştırma politikası değil, devlete itaate mecbur, onun dışında hiçbir dayanağı olmayan idareci ve asker ihtiyacını karşılamaya yöneliktir. Aynı zamanda

³⁵ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992, s.413-414.

³⁶ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.502.

³⁷ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.135.

³⁸ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.311-312.

Anadolu'dan gelen soylu ve geniş ailelerin temsilcilerine karşı, idarede bir denge unsurudur. Devlet yönetiminde hangi grup, mevcut iktidarını tehdit edecek oranda ağırlık kazanırsa ya da hangi grubun idare ettikleri bölgelerde isyanlar baş gösterirse, Rumeli'dekiler Anadolu kökenlilere karşı ya da Anadolu'lular Rumeli devşirmelere karşı örgütlenilip harekete geçirilerek kullanılır. Söz konusu dengeyi korumak için, hanedanın erkek üyelerinin eşleri de soylu ailelerden değil, devşirme kadınlardan seçilir. Bu şekilde, şehzade eşlerinin akrabalarının, devlet yönetiminde tehdit edici aristokratik bir klik halini almasının da önüne geçilmiş olur. Aynı şekilde devlet, biricik otorite olmasını tehlikeye atacak oranda kişisel sermaye birikimi karşısında son derece hassastır. Tarımsal üretim devlet denetiminde olduğu için reayadan müslim ya da gayri müslimin veya idareci kadrolardan herhangi birinin geriye kalan tek seçenek olarak ticaret vasıtasıyla aşırı zenginleşmesinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Bu tür durumlar karşısında reayadan kimseler ivedilikle devlet görevlisi haline getirilirler. Çünkü resmi görevli olduğu andan itibaren, siyaseten katl, müsadere, vakıflaştırarak anonimleştirme gibi yöntemlerle, aşırı birikimin ve bu birikimin aile üyelerine aktarımı hukuki olarak imkansız hale getirilir. Hülasa, tüm bu uygulamalardaki temel amaç, talan değil, devletin güçten düşmesini önlemektir. Bu yaklaşım, *Yorgun Savaşçı*'da Karlos'un Osmanlı'da Orhan zamanından beri uygulanan devletçi ekonomi politikası hakkında söyledikleri ile paraleldir:

ikinci padişah Sultan Orhan'dan bu yana, modern anlamıyla devletçidir de sizin devlet...Tersanelerini, baruthanelerini, dökümhanelerini, madenlerini işleten, tarım topraklarının mülkiyetini elinde tutan, bayındırlık işlerini, yol şebekesini, postayı, kervansaraylar sistemini, okulları, üniversiteleri, merkezden idare edilen bütün imparatorluğa yaygın yargılama örgütlerini, loncaları, hatta dini bile devlet-leştirip devletçilikle yürüten, ana tüketim maddeleriyle besin maddelerini tekele, alan iç ticareti, dış ticareti aralıksız denetleyen, pazarda fiyatları belli bir çizgide tutan bir ekonomik sosyal örgütün ana özelliği talancılıkla belirlenmez. Bütün bu işleri başarabilmek, kısacası toplumun var olabilmesini savunmak için sizin devletiniz, sırasında, despot da olmak zorundadır. Sizin devlet merkezlikten, bürokratikten, hatta despotluktan vazgeçtim dese, siz bunalınca ayaklanır, bunları geri getirmesini ister, hatta bunun için onu zorlarsınız...³⁹

Tam da alıntıda yer alan "despot" vurgusundan hareketle, Kemal Tahir'in "Doğu despotizmi" ve "genel kölelik" konusundaki düşünceleri ile devam edelim. Kemal Tahir bu konu hakkında yargısının netliği şu ifadesinde açıkça görülmektedir: "Genel köleliğe bağlı birer köle olup olmadığımızı bizden başka hiç kimse -isterse Marx olsun- bizim kadar bilemez"⁴⁰

Kemal Tahir'in Osmanlı'da genel köleliğin yokluğuna ilişkin görüşlerini, günümüz sosyolojisinin kavramlarıyla Osmanlı toplumunda, "bir grubun pasif bireyler toplamı olmaktan çıkıp, aktif, katılımcı kamusal yaşama geçiş sürecini anlatan terim"⁴¹olarak "mobilizasyon" ya da statü atlama veya "sınıflar" arası yükselme olarak "dikey sosyal hareketlilik" gibi olgularının var olmasına dayandırdığını söylememiz mümkündür. Bu bakımdan, Kemal Tahir'e göre, Marx'ın Doğulu merkezi devlette var olduğunu söylediği genel kölelik Osmanlı'da yoktur. Sınıfsal sömürü düzenine dayanmayan Osmanlı, silahlı-hür köylülerin varlığını kurmuştur. Ona göre genel köleliği imkansız kılacak denli önemli bir toplumsal güç meydana getiren bu silahlı-hür köylüler aynı zamanda asker ya da sivil devlet kadrolarının da ana kaynağını meydana getirir. Eğitim, yalnızca imtiyazlılara açık tutulup halka kapalı değildir. Öte yandan, en yüksek devlet memurluğu olan Sadrazamlık da

³⁹ Kemal Tahir, *Yorgun Savaşçı*, s.173.

⁴⁰ Kemal, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.384.

⁴¹ Gordon Marshall, *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999, s. 507.

devşirmelere olduğu gibi, Anadolu'nun "Osmanlılaşmış" halklarına açık tutulmuştur. Kaldı ki diyor Kemal Tahir,

Genel kölelik bir ekonomik düzense, onu ancak bir başka ekonomik düzenin sahibi sınıftan kaldırılabılır. Genel köleliğin tarihi dönemine göre ise, bu ödevi yüklenmek herhalde Batıdakine benzeyen, gene Marx tarafından sadece Batıda var olduğu kabul edilen feodalizme düşüyor. Osmanlılıkta ne Batı örneği ne de kimi sosyalist geçinenlerimizin uydurmağa çalıştıkları gibi Doğulu karakterde feodalizm hele yarı feodalizm bulunmadığı bugün artık ispatlandığına göre, bizim bugün de bir genel kölelik karakteri taşıyan toplum olmamız ya da böyle sayılmamız gerekiyor. Derinleştirilmeye vakit bulunmamış bazı şema fikirlerin üstünde düşünmeden koşulduğumuz zaman bizi nerelere kadar düşüreceğine bundan daha iyi ispat olamaz.⁴²

Kemal Tahir, "Osmanlı despotik bir devlettir. Osmanoğulları da birer despottur. "Zaten Doğulu merkezi devletler ister istemez despotik devletlerdir" yargısı da yalandır" der, "Osmanlı Devleti istese de herhangi bir Batılı devletten daha despotik olamamıştır. Çünkü bunu, devlet-toplum ilişkilerinin özelliği önlemiştir"⁴³ Kemal Tahir, Osmanlı'da despotizmin yokluğuna ilişkin devletin "kerim" ve/veya "hayırlı" bir nitelik taşımasına ek olarak, Osmanlı'da devlet organizasyonunun yapısını gösterir. Bu bağlamda, Wittek'ten mülhem olarak Osmanlı'yı her çeşit tabakalaşmayı önleyen bir "memur devlet" olarak görür. Fakat o, Wittek'in "memur" kavramı yerine "kapıkulu" kavramını kullanır. Kemal Tahir'e göre, Osmanlı'da devletten maaş alan ya da geçimini devletin üretimde el koyduğu artık değer ile sağlayan herkes bir "kapıkulu"dur. Söylemeye bile gerek yok ki böyle bir yaklaşım, kapıkulu kavramının içine, ağaları, ayanları, eşrafı, ya da lonca kethüdalarını soktuğu gibi, kalemiye, seyfiye, ilmiye ayrımı olmaksızın devletin tüm idareci kadrolarını ve elbette padişahı da dahil eder. Bu bakımdan Kemal Tahir için Osmanlı'da köy ağasından padişaha kadar herkes aslında bir kapıkuludur. Yöneticiler ile yönetilenler arasındaki ayrım, kapıkulları ile halk/reaya şeklindedir. Toynbee'nin Osmanlı'yı anlatma kullandığı çoban, çoban köpekleri ve sürü triosunu kabul etmez Kemal Tahir. "Çünkü der, çoban köpekleriyle çoban ayrı şeyler değildir"⁴⁴

Bu bakımdan Kemal Tahir, Osmanlı'da yönetim mercii için "Bab-ı Âli" kelimesinin kullanımını tesadüf saymaz. "Yüce kapı" anlamına gelen bu kelimedenden hareketle, yöneticileri bu 'kapı'nın kulları sayar. Bu bakış, açıklamasını daha önce belirtmiş olduğumuz üzere, devletin kutsallığında bulur. Çünkü Padişahın da dahil olduğu bu "kapı", Kemal Tahir'e göre "devlet"tir. Kemal Tahir için, Osmanlı'da hiçbir padişah (yeniçeriliğin kaldırılışına kadar), örneğin "Devlet benim" diyen bir XVI. Louis değildir. Ona göre Osmanlı'da aslolan devlettir; padişah da dahil olmak üzere devlet, şahısların ve din de olmak üzere kurumların üstündedir. Kemal Tahir, padişahın yeniçeri ocağının bir neferi sayılması ve ulufe dağıtırken kendisinin de ulufe alması geleneğini veya Şeyhülislamın divan üyesi olmasını bunun göstergelerinden biri sayar ve Osmanlı'nın Devleti'nin despotik ve teokratik bir yapıya sahip olmadığına dikkat çeker.

Kemal Tahir'e göre, Osmanlı Devlet organizasyonu, üçlü bir sacayağı üzerine kuruludur. Bu sacayağını, padişah, ulema ve ordu üçüzü oluşturur. Birbirleri üzerinde denetim mekanizması vazifesi gören bu üç unsur, devlet yönetiminde üçte bir eşit hisseye sahiptir. Kemal Tahir'e göre, Osmanlı'nın uzun tarihinde, birbirine karşı tek başına kesin bir üstünlük ve hakimiyet kuramayacak olan bu üç unsurdan hangi ikisi dışarda kalan üçüncü unsura karşı birleşmişse onu ortadan kaldırmıştır. Kemal Tahir şöyle diyor:

⁴² Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.416.

⁴³ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.415.

⁴⁴ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.135.

Osmanlılık kişisel otoriteye -Despotluğa- dayanmak için başta bir despot, onun çevresinde hiç değil, Batılı anlamda aristokratik bir yakın dayanak ve çıkar temeli olmak gerekir. Osmanlı devleti üç unsur temsil eder, bu iç unsur devlette üçte bir hissedardır. Hissedarlıkta hiçbir farkı yoktur. Padişahla asker bir olunca sivil kadroları, ulemayı ve memurları, esnaf örgütlerini temizler, Padişahla siviller bir olunca Peygamber Sancağı çıkarılınca asker tepelenir, asker sivil kadrolar birleşince Padişah tahtını, kimi zaman da canını kaybeder. İşte Osmanlı devletinde despotluğu sürgit yaşatmayan bu devlet hissedarlığı özelliğidir.⁴⁵

Kemal Tahir'e göre bu sistemi devlet-toplum ilişkisi açısından despotik kılmayan kapıkullarının yani yöneticilerin her bir ayağının halka açık olması, yani idareci ihtiyacı karşılamada kaynağın halk olmasıyla olmasıdır. Bu bakımdan Osmanlı'da halk, bir anlamda devletin hissedarı konumundadır. Bu durumda halk için normal şartlar altında devlet despotik değildir. Kemal Tahir Osmanlı'da despotik dönemler ya da uygulamalar olmadığını savunmaz. Fakat bunun bunaltılı, buhranlı dönemlerde baş gösterdiğini düşünür. Bu süreçte "kerim" devlet, "ceberrut" devlete dönüşür. Fakat şartlar normale döndüğünde bu durum devam etmez. Yeniçerilerin aslında İmparatorluğun büyüklüğü ve nüfusuna göre çok küçük bir kuvvet oldukları halde, kritik sıralarda iktidarın el değiştirmesini sağlayabilecek derecede ağır basabilmeleri, Osmanlılarda iktidarın zümrelere-sınıflara dayanmayıp merkeze dayanması, merkezdeki değişikliklerle değişebilir olduğunu gösterir"⁴⁶ diyen Kemal Tahir'e göre, Osmanlı için bir anlamda "despotluk" dönemi yeniçeriliğin kaldırılmasıyla başlar. Kemal Tahir bu nedenle birçok notunda, Osmanlı'da Batılaşmayı da yeniçeriliğin kaldırılmasıyla başlatır. Ona göre, milli ordunun yok edilmesiyle devletin dengesi aslında ordu lehine bozulmuştur. Bu durum, Osmanlı'nın yıkılışına kadar en çok İttihat Terakki'de gözle görünür bir hal aldığı gibi, kuruluşu itibariyle etkisini Cumhuriyet döneminde de fazlasıyla sürdürmüştür.

Öte yandan Kemal Tahir'e göre, bu organizasyon biçimiyle Osmanlı, kesinlikle teokratik değil, bilakis laik bir devlettir.⁴⁷ Ona göre, Osmanlı imparatorluğu dinsel hoşgörü ve zorla din değiştirmeyi yasaklayan bir dönemin de tarihidir. Kemal Tahir'e göre, Osmanlılar bunu salt hoşgörü sahibi oldukları için değil, dünya imparatorluğu olmanın baş şartlarından biri olduğunu bildikleri için, başka bir şey yapmanın imkansızlığını idrak ettiklerinden yapmışlardır. Ona göre doğuşun tarihsel döneminde böyle bir inanç görüşü, Batı toplumlarına bakıldığında yüzlerce yıl ileri bir görüştü ve Osmanlı'yı bu kadar uzun süre ayakta şeylerden biri de buydu. Nitekim, Kemal Tahir'e göre, Osmanlı'nın Bizans'tan birçok müessese alıp, bunları değiştirerek kullanmayı becermesi veya Orta Asya Türklüğünün devlet anlayışı ile Arap Müslümanlığının din anlayışını da dünya imparatorluğuna yarar müesseseler haline getirmek için değiştirmesi ya da geliştirmesi, Doğulu toplumların durağan/durgun olmadığının ispatı niteliğindedir.

Kemal Tahir'in Doğulu toplumların durgun olduğu varsayımına tavrı çok nettir:

yaşayan toplumlar kesinlikle durgun olamazlar. Toplumların durgunluğu tarihsel dönemlerde sosyal olaylara göre değişir ve temeldeki gözle görülmez değişimler, bir süre sonra ister istemez gözle görülür hale gelir. Burada iç dinamiği hemen hemen hiç işlemez saymanın, buradan yola çıkarak -her ne ise- "Dış dinamik" diye anlamsız ya da çok ürkütücü anlamlı bir şeye bel bağlamanın, batıların doğulu toplumlar üzerindeki sömürü hırslarıyla ilintisi üzerinde dikkatle durmalı, işleri karıştıranın iki ayrı toplum düzeni arasındaki benzemezlik olup olmadığına dikkatle bakmalıdır.⁴⁸

⁴⁵ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.415.

⁴⁶ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.428.

⁴⁷ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.439.

⁴⁸ Kemal Tahir, *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, s.369-370.

Bu sözlerde dolaylı olarak Marx'ın Hindistan çözümlerinde, Hint toplumunda değişim yaşanabilmesini oradaki, "dış dinamik" olarak İngiliz emperyalizminin varlığına bağlayan düşüncelerinin dolaylı bir eleştirisi vardır. Kemal Tahir'e göre görüldüğü üzere nu, ürkütücü bir şeydir ve o açıkça, bunun sömürü stratejilerinden birine haline gelebileceğini söylemektedir. Tıpkı, klasik formuyla ATÜT'ün "şarkiyatçı bir girişim" olduğunu söyleyen Edward Said gibi.

Bu konuda kayda değer bir nokta da Kemal Tahir'in, -Bryan Turner gibi- Marx'ın Doğulu toplumların durgun olduğu görüşü ile İbni Haldun arasında benzerlik kurmuş olmasıdır. "İbni Haldun'un tarih felsefesi gibi diyor Kemal Tahir, Marx'ın değişmez doğulu toplum görüşü de yanlıştır. Bu iki yanlışı, Osmanlı İmparatorluğu bütün doğulu toplumlar adına meydana çıkarmıştır."⁴⁹ Kemal Tahir, Osmanlı için "Doğu'nun reform ve rönesansıdır" der. Elbette bununla, bu olguların felsefi muhtevasını kastetmez. Entelektüel ortodokside Batının mevcut durumuna gelişinde bu olgulara fazlasıyla yüceltici bir anlam yüklenmiş olması nedeniyle, Doğu'da/Osmanlı'da da benzer "sıçramaların" olduğunu vurgular. Çünkü ona göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuyu savunma misyonu başlı başına bir aşamadır. 13'üncü yüzyılda kurulan devlet, batı sömürsünü düşman bilmek ve buna karşı çareler arayıp bulmak, başarıyla uygulamak bakımından büyük üstünlükler göstermiştir."⁵⁰ 24 Kasım 1972 tarihli *Milliyet Sanat Dergisi'*nde yayımlanan bir metninde şu ifadelerle yer verir:

Osmanlılık bir tarih döneminde, çok önemli bir coğrafya alanında çok onurlu bir insanlık görevi yüklenmiştir. Osmanlılık kolektif dehayla kurulmuş bir dünya olayıdır. Salt geçmiş değil, taşıdığı insan değeri ve özelliğiyle ne kadar görmezden gelinirse istensin geleceğimizi de etkileyecek bir deha eseridir. Anadolu Türk dehasının en büyük eseridir.⁵¹

Kemal Tahir, Osmanlı'ya ilişkin tarihsel gerçekler rağmen sırf Marx öyle söylediği için bugünkü dünya şartlarında Doğulu toplumların durgun olduğunu savunmak, "emperyalizme bilir bilmez hizmet etmek" anlamına geleceği hususunda uyarır.

Sonuç

Bu çalışmada, sosyalist bir entelektüel ve sanatçı olarak Kemal Tahir'in entelektüel kişiliği ve düşüncelerinin onu Türkiye'nin ortodoks solundan ayıran ve böylelikle fikirlerini ve kişiliğini geçmişte olduğu gibi günümüzde de değerli ve aydınlatıcı kılan niteliklere sahip olduğu vurgulanmaya çalışıldı. Bu anlamda Kemal Tahir düşüncesinin ayırıcı özelliklerinden olarak olguların yerel ve kültürel boyutlarını ihmal etmeyecek şekilde tarihe olan sıra dışı ilgisine, entelektüel düşüncelerini tarih dışında bugün bile sosyal bilimlerin marjinal alanlarını teşkil eden alanlarına varıncaya dek pek çok disiplin ile destekleme çabası içinde olduğuna, Marxizmin teorik varsayımlarına dogmatik bir bağlılık beslemediğine, Türkiye'ye ilişkin toplumsal düzen tasavvurunun demokratik bir nitelik taşıdığına ve tarihi ve kültürüyle Türk toplumuna ülkemizdeki tipik aydın profilinden farklı olarak jakoben ve oryantalist bir bakış açısı ile yaklaşmadığına değinildi. Kemal Tahir'in Osmanlı devlet ve toplum yapısı eksenindeki ATÜT çözümlerini çağının ötesine taşıyan en temel niteliğinin tam da Marxist oryantalizmi eleştirmesi ve bunun ilerleyen süreçte bir takım başka çalışmalar tarafından doğrulanmasıdır.

Kemal Tahir düşüncesini mümeyyiz vasıflarıyla ele almamıza olanak tanıyan, hatta bunu gerektiren belki en temel ve bütün diğer vasıflarının kaynağı olan vasfı, Kemal Tahir'in, olguların ya da gerçeklerin teoriyle çatıştığı yerde, tercihini gerçeklerden yana kullanma cesaretine ve erdemine sahip bir entelektüel olmasıdır. Bu, aynı tercihi göstermeyen ya da

⁴⁹ Kemal, *Notlar 11: Batılaşıma*, s.142.

⁵⁰ Kemal Tahir, *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, s.491.

⁵¹ Kemal, *Notlar 7: Roman Notları I-Topal Kasırga*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990, s.19.

gösteremeyen düşüncelerle mutabakatı imkânsız kılan; zihin konformizmini ortadan kaldıran; düşünceyi yaratıcı olmaya zorlayan ve böylelikle beraberinde zorlu hesaplaşmalar getiren bir şeydir. Fakat Kemal Tahir'in, sanatına ve düşüncelerine ruhunu armağan eden; bunlar vasıtasıyla ortaya koyduğu eleştirilere anlam ve değer katan da yine onun bu türden bir entelektüel oluşudur. Kemal Tahir'in için hiçbir şey, keşfedilmesi ya da ortaya çıkarılması gereken "gerçeklerden" daha önemli değildir. Cemil Meriç bunu, "Kemal'in romanları, hiçbir kilisenin sözcülüğünü yapmaz, herhangi bir tarikatın değil, hakikatin emrindedirler"⁵² diyerek anlatır. Bu bakımdan dillere pelesenk olan sözlerinden bazılarının "gerçek/lik" üzerine olması tesadüf değildir: "Gerçek kendisini zor teslim eder, çünkü canlıdır, değişkendir. Canlı ve değişken olduğu için de, bir kere teslim alınınca sürgit elimizde kalmaz. Bu sebeple, gerçekle girişilecek savaşın sonu yoktur. Bu savaşın zaferi ancak sürekliliğindedir."⁵³

Kemikleşmiş toplumsal sorunların gerçekçi çözümlerine ulaşma bağlamında Kemal Tahir'in yaşatılması gereken en büyük entelektüel mirası ideolojik veya bilimsel dogmalara, kalıp yargılara, yaygınlaşmış genellemelere bağlanmadan bizzat topluma ilişkin gerçeklerin kendi tarihsel ve kültürel aurasında anlaşılmasına gayret etmektir. Bu anlamda Kemal Tahir ile birlikte daima hatırlanması gereken sözlerinden birisi hiç şüphesiz şu söz olmalıdır: "1968 ortalarında Anadolu halklarının tarihlerindeki özelliğın geleceğe yarar birikimlerle yüklü olduğundan başka hiçbir kesin gerçeğe inanmıyorum."⁵⁴

Kaynakça

- Arslan, Hüsamettin. "'Cumhurlu' mu 'Cumhursuz' cumhuriyet mi?", *Yenisöz*, Erişim Tarihi: 6 Haziran, 2023. <https://www.yenisoz.com.tr/yazarlar/cumhurlu-mu-cumhursuz-cumhuriyet-mi/>
- Dosdoğru, M. Hulûsi. *Batı Aldatmacılığı ve Putlara Karşı Kemal Tahir*, İstanbul: Tel Yayınları, 1974.
- Eğribel, Ertan. "Kemal Tahir Düşüncesinin Dinamizmi: Sosyalizm, Batıcılığa ve Doğu Sorunu", *Bir Kemal Tahir Kitabı: Türkiye'nin Ruhunu Aramak*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2010, ss.61-84.
- Hilav, Selahattin. "Kemal Tahir ve Tarihi Kavramak", *Türkiye Defteri*, 9, 1974, ss.8-18.
- Kayalı, Kurtuluş. "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer" *Doğu Batı*, 11, 2000., ss.45-61.
- Kayalı, Kurtuluş. "Tarihsel Gelişim İçinde Türk Toplum Yapısını Yorumlama Denemesi ya da Kemal Tahir Romanı", *folklor/edebiyat*, 3, 1995, ss.100-118.
- Marshall, Gordon. *Sosyoloji Sözlüğü*, çev. Osman Akınhay, Derya Kömürcü, Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.
- Marx, Karl; Engels, Friedrich. *Seçme Yazışmalar I*, çev. Yurdakul Fincancı, Ankara: Sol Yayınları, 1995.
- Meriç, Cemil. *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.253.
- Said, Edward. *Şarkiyatçılık*, çev. Berna Ülner, İstanbul: Metis Yayınları, 2003.
- Sarıkoca, Erem. "Kemal Tahir ve Toplum Yapıları" *Biyografiya 4: Kemal Tahir*, 2004, ss.31-50.

⁵² Cemil Meriç, *Bu Ülke*, İstanbul: İletişim Yayınları, 2015, s.253.

⁵³ Kemal Tahir, *Notlar 1: Sanat Edebiyat 1*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016, s.329.

⁵⁴ Kemal Tahir, *Notlar 1: Sanat Edebiyat 1*, s. 254.

- Sevim, Seçkin. "Kemal Tahir ve Türk Solu" *Biyografya 4: Kemal Tahir*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 2004, ss. 59-86.
- Tahir, Kemal. *Devlet Ana*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2007.
- Tahir, Kemal. *Notlar 1: Sanat Edebiyat 1*, İstanbul: İthaki Yayınları, 2016.
- Tahir, Kemal. *Notlar 10: Osmanlılık/Bizans*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 11: Batılaşma*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992,
- Tahir, Kemal. *Notlar 12: Çöküntü*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 13: Sosyalizm, Toplum ve Gerçek*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1992.
- Tahir, Kemal. *Notlar 15: Mektupları*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1993.
- Tahir, Kemal. *Notlar 4: Sanat Edebiyat*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.
- Tahir, Kemal. *Notlar 7: Roman Notları I-Topal Kasırga*, İstanbul: Bağlam Yayınları, 1990.
- Tahir, Kemal. *Yorgun Savaşçı*, Ankara: Bilgi Yayınevi, 1973.
- Turner, Bryan. *Marx ve Oryantalizmin Sonu*, çev. H: Çağatay Keskinok, Ankara: Kaynak Yayınları, 1984.
- Yavuz, Nevzat. "Kemal Tahir'in Siyasal ve Toplumsal Görüşleri" (Doktora Tezi), Ankara; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2000.
- Yıldırım, Yüksel. "Kemal Tahir ve Osmanlılık", *Kemal Tahir 100 Yaşında*, Ankara: T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı, 2010, s.252-262.

Etik Kurul Raporu: Bu çalışma için etik kurul raporu gerekliliği bulunmamaktadır.

Katkı oranı beyanı: %100

Çatışma beyanı: Makalede, herhangi bir kurum, kuruluş ve kişi ile mali çıkar çatışması yoktur.